

הרב פרופ' דניאל הרשקוביץ

קריאה לאב בשמו

ראשי פרקים

- א. גדר האיסור
- ב. קריאת שם האב בתוספת המילה 'אבא' או 'בן'
- ג. כתיבת שם האב
- ד. האם מחילת האב מועילה?
- ה. אזכור שם האב בתפילה
- ו. אזכור שם האב כאשר שמו הוא אבא
- ז. אזכור שם ההורים ע"י אישה נשואה
- ח. אזכור שם החם
- ט. אזכור שם הסב

מאמר זה דן באיסור על אדם לקרוא להוריו בשמותיהם, ובדרכים ובאופנים בהם ניתן לקרוא להם.

א. גדר האיסור

בהגדרת מורא אב ואם וכיבוד אב ואם אומרת הגמרא (קידושין לא ע"ב):

ת"ר: איזהו מורא, ואיזהו כיבוד? מורא – לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריעו; כיבוד – מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא.

הגדרה זאת אינה כוללת איסור קריאה לאב בשמו, אך במקום אחר באותו עמוד בגמרא נאמר:

תנו רבנן: חכם – משנה שם אביו ושם רבו; תורגמן – אינו משנה לא שם אביו ולא שם רבו. אבוה דמאן? אילימא אבוה דמתורגמן, אטו תורגמן לאו בר חיובא הוא? אלא אמר רבא: שם אביו של חכם ושם רבו של חכם; כי הא דמר בר רב אשי, כי הוה דריש בפירקא, איהו אמר 'אבא מרי', ואמוריה אמר 'הכי אמר רב אשי'.

דברים שאין להם שיעור
מכון צומ"ת, אלון שבות תשס"ה

הרמב"ם (הלכות ת"ת ד, ג) מביא את ההלכה ביחס לשינוי המותר ע"י המתורגמן:

אין המתרגם רשאי לא לפחות ולא להוסיף ולא לשנות, אלא אם כן היה המתורגמן אביו של חכם או רבו, אומר הרב למתורגמן 'כך אמר לי רבי' או 'כך אמר לי אבא מרי', וכשאומר המתורגמן הדברים לעם – אומר בשם החכם ומזכיר שמו של אבי הרב או של רבו, ואומר: 'כך אמר רבנא פלוני', אע"פ שלא הזכיר הרב שמו של חכם, שאסור לקרות לרבו או לאביו בשמו.

אך הוא כולל את ההלכה של אי-אמירת שם האב גם בהגדרת מורא:

אי זהו מורא ואי זהו כבוד? מורא – לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריע את דבריו, ולא יקרא לו בשמו לא בחייו ולא במותו, אלא אומר 'אבא מרי'. היה שם אביו או שם רבו כשם אחרים – משנה את שמם. יראה לי שאין נזהר בכך אלא בשם שהוא פלא, שאין הכל דשין בו, אבל השמות שקוראים בהן את העם, כגון 'אברהם', 'יצחק' ו'יעקב', 'משה' וכיוצא בהן – בכל לשון ובכל זמן קורא בהן לאחרים שלא בפניו, ואין בכך כלום. (הלכות ממרים ו, ג)

כן הוא גם בשולחן ערוך (יו"ד רמ, ב):

ולא יקראנו בשמו, לא בחייו ולא במותו, אלא אומר: 'אבא מארי'. היה שם אביו כשם אחרים – משנה שמם, אם הוא שם שהוא פלאי שאין הכל רגילים לקרות בו. אבל שם שרגילין בו – מותר לקרות אחרים שלא בפניו.

נעיר שבספר בן איש חי (שנה שניה, שופטים, ד) כתב שניתן לקרוא שם אחרים הזוהר לשם אביו גם בפני אביו, כאשר ברור מן ההקשר שמדובר באנשים אחרים ולא באביו.

נמצאנו למדים שבהלכות מורא אב ואם כלול האיסור לקרוא לאב בשמו, הן בפניו והן שלא בפניו. ופשוט הוא שהדין זהה לגבי שם אמו.

המהרש"ל (יש"ש קידושין פרק א, סה) סובר שזהו איסור גורף וכולל, ללא כל סייג, המתייחס הן להזכרה בפיו והן לכתובה. אך רוב הפוסקים סבורים שניתן

להזכיר את שם אביו בתנאי שהדבר נעשה בצורה ראויה ומכובדת, כפי שיבואר בסעיף הבא.

ב. קריאת שם האב בתוספת המילה 'אבא' או 'בן'

מצינו ששלמה המלך קורא לאביו "דוד אבי"¹. בגמרא יש מספר דוגמאות בהן תנאים ואמוראים ציינו את שמות אבותיהם בתוספת המלה 'אבא'. במסכת שבת (קטו ע"א) נאמר: "אמר רבי יוסי: מעשה באבא חלפתא שהלך אצל רבן גמליאל בריבי לטבריא", ומפרש רש"י: "אבא של ר' יוסי – חלפתא שמו"; רבי שמעון בן יוחאי אומר לרבי עקיבא רבו: "אם אין אתה מלמדני – אני אומר ליוחי אבא ומוסרך למלכות" (פסחים קיב ע"א); רבי דוסתאי אומר: "אילו הרגו את דוסתאי, מי נתן לינאי אבא בר כמותי!" (גיטין יד ע"ב); רב נחמן, ששם אביו היה אבא – ראה בגמרא עבודה זרה (לט ע"א): "אמר רב נחמן בר אבא אמר רב: זו סולתנית" – והנה בגמרא קידושין נאמר (לג ע"א): "רב נחמן משדר גוזאי, אמר: אי לאו תורה, כמה נחמן בר אבא איכא בשוקא!"².

על סמך דוגמאות אלה, פסקו הפוסקים³ כי מותר להזכיר את שם האב בתוספת המילה 'אבא', או 'אבי מורי' וכדומה. נוסף עוד כי די במילה 'אבא' או 'אבי' ואין צורך להוסיף 'מורי'⁴. כמו כן, המילה 'אבי' יכולה להופיע לפני השם או אחריו⁵.

במקרים אחרים, תנאים ואמוראים מזכירים את שמם באמצעות ציון שם האב בתוספת "בן" או "בר". בגמרא ברכות (לד ע"ב) מופיע: "אמר רבי יוחנן בן זכאי: אלמלי הטיח בן זכאי את ראשו בין ברכיו כל היום כולו – לא היו משגיחים עליי". בגמרא יבמות (טז ע"א) מביאים חכמים לרבי דוסא בן הרכינס הלכה שצוטטה בשמו, והוא אומר להם: "דוסא שמעתם, או בן הרכינס שמעתם?".

1. מ"א א ב, כד-כו; ג, ו-ז; ה, יז-יט; ח, טו-כ; כד-כו.

2. נעיר אמנם כי בגמרא מופיע מאות פעמים "רב נחמן בר יצחק", וכן פעם אחת (גיטין לא ע"ב) "רב נחמן בר יעקב", ונחלקו הראשונים לגבי זהותו של רב נחמן המופיע ללא ציון שם אביו. לכן, ראייה זאת אינה ברורה כל עיקר.

3. ראה למשל הגר"א, יורה דעה רמב, לו.

4. ספר בן איש חי, הלכות שנה שניה, פרשת שופטים אות ה.

5. שם בשם החיד"א.

באבות דרבי נתן (נו"ב יג) מסופר שכשבא רבי אליעזר בן הורקנוס ללמוד תורה אצל רבן יוחנן בן זכאי, שאלו רבן יוחנן בן זכאי: "בן מי את?" ורבי אליעזר ענה לו: "בן הורקנוס אני". ובמדרש דב"ר (פרשה יא) אומר משה רבנו לסמאל: "אני בן עמרם שיצאתי ממעי אמי מהול". כך פותח גם הרמב"ם את הפסקה השנייה בהקדמתו למשנה: "אני משה בן מימון הספרדי". כך חותמים רבים את תשובותיהם, כגון הרא"ש⁶: "אשר בן הר' יחיאל", מהר"ם מרוטנברג⁷: "מאיר בר' ברוך", ועוד.

לכן, מסיק הרב עובדיה יוסף⁸ כי כיוון שאומר שהוא בן פלוני – הרי הוא כאומר פלוני אבא, וגם זה מותר.

נעיר כי יש דיון בפוסקים אם יש מקום לחלק בין הזכרת שם האב ברבים לבין הזכרתו שלא ברבים, ויש הרואים מקום להחמיר ברבים⁹, אך בפשטות נראה שרוב הדוגמאות מן התנאים והאמוראים מתייחסות לאמירות שנאמרו ברבים, ולכן לענ"ד אין צורך להחמיר בזאת.

לאור כל האמור לעיל, פשוט הוא גם שאם אדם נשאל לשם אביו מותר לו לענות שהוא בן פלוני¹⁰.

ג. כתיבת שם האב

כיבוד אב ואם הוקש לכבודו של מקום (ב"מ לב ע"א): "שנאמר כאן (שמות כ): 'כבד את אביך ואת אמך' ונאמר להלן (משלי ג): 'כבד את ה' מהונך'". לכן, יש דמיון בין האיסור להגות את שם ה' לבין האיסור לקרוא לאביו בשמו¹¹. והנה, ביחס לשם ה' אינו דומה איסור הכתיבה לאיסור ההגייה בפה, שהרי אסור להזכיר את שם ה' בפה אך מותר ואף מצווה לכתוב את שם ה' בספר תורה,

6. ראה למשל שו"ת הרא"ש כלל א סימן ז.

7. ראה למשל שו"ת מהר"ם מרוטנברג חלק ד סימן כט.

8. שו"ת יביע אומר חלק ב יו"ד סימן טו.

9. ראה התייחסות לכך בשו"ת אגרות משה חלק יו"ד א סימן קלג.

10. וכן הורה פתחי תשובה יורה דעה סימן רמ ס"ק ב.

11. שו"ת יביע אומר חלק ב יו"ד סימן טו אות ח.

וכבר כתב רבי עקיבא איגר¹² שכאשר הכותב מתכוון לכך שכתובתו לא תיחשב כקריאה – הרי מותר לכתוב את שם ה'. לכן, אם הוקש כיבוד אב ואם לכבודו של מקום, ממילא מותר לכתוב את שם אביו¹³. כך פסק כבר בספר בן איש חי¹⁴:

ובחתימה מותר לחתום 'יצחק בן אברהם', דאין כתיבה חשיבא כדיבור לענין זה. ויש מתחסדים לכתוב 'יצחק בן לאדוני אבי אברהם', ואין בזה חיוב מן הדין. ואף על גב דכתבנו דאין כתיבה חשובה כדיבור לענין זה, מכל מקום אם הוא כותב כתב לאביו – צריך שיכתוב לו מו"ר אבי או אבא מארי פלוני, וכן כשכותב מכתב לאחרים ומזכיר בו שם אביו – גם כן יכתוב מו"ר אבי פלוני. (שנה שניה, שופטים, ד)

ד. האם מחילת האב מועילה?

מה הדין במקרה בו האב מוחל על כבודו ומתיר לבנו, ואולי אף מבקש ממנו, לקרוא לו בשמו?

הגמרא בקידושין (לב ע"א) אומרת: "א"ר יצחק בר שילא א"ר מתנה אמר רב חסדא: האב שמחל על כבודו – כבודו מחול", וכך נפסק להלכה ברמב"ם (הל' ממרים ו, ח): "אף על פי שבכך נצטוונו, אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק בכבודו עמהם שלא יביאם לידי מכשול, אלא ימחול ויתעלם, שהאב שמחל על כבודו – כבודו מחול".

לאור זאת, היה אולי מקום לומר כי אם האב אומר לבנו שיקרא לו בשמו, הרי הוא מוחל בזאת על כבודו. אך כבר נדרש הרדב"ז (שו"ת ח"א תקנד) לשאלה במקרה שהאב מחל על כבודו – האם נפטר הבן ממצוות כיבוד הורים, ומסקנתו היא שהבן נפטר אמנם מן העונש אך לא מהחיוב לקיים את המצווה. לכן, גם במקרה זה אל לבן לקרוא בשם אביו, וכן הורה הלכה למעשה רבי משה פיינשטיין¹⁵.

12. שו"ת רבי עקיבא איגר מהדורה קמא סימן ל-לא.

13. שו"ת אגרות משה חלק יו"ד א סימן קלג; שו"ת יביע אומר חלק ב יו"ד סימן טו.

14. הלכות שנה שניה, פרשת שופטים, אות ד.

15. שו"ת אגרות משה חלק יו"ד א סימן קלג.

ה. אזכור שם האב בתפילה

ציינו לעיל את הפעמים הרבות בהם שלמה המלך משתמש בביטוי "דוד אבי"¹⁶. אך פעם אחת¹⁶ מזכיר שלמה המלך את אביו ללא התוספת אבי:

וְשָׁבוּ דְמֵיהֶם בְּרֹאשׁ יוֹאֵב וּבְרֹאשׁ זָרְעוֹ לְעֵלָם, וּלְדָוִד וּלְזָרְעוֹ וּלְבֵיתוֹ וּלְכֶסֶדָּא
יְהִי שְׁלוֹם עַד עוֹלָם מְעַם ה'.

בספר בן איש חי (שם אות ה) הסביר זאת: "מה שמצינו במלכים, שאמר שלמה המלך עליו השלום 'ולדוד ולזרעו ולביתו ולכסאו יהיה שלום', ולא אמר 'ולדוד אבי' – נראה לי, דבר זה אמרו בתורת תפלה, שהבליע תפלה בתוך דבריו, ולפני הקדוש ברוך הוא היה אומר כן בדרך תפלה. וידוע מה שאמרו האחרונים ז"ל, דכל שהאדם מדבר דרך תפלה לפני ה' – אין צורך לומר 'אבי' בפירוש". וכן כתב רבי משה פיינשטיין¹⁷: "דכיון שהוא תפלה לפני השי"ת, אין לחלוק כבוד לבשר ודם".

היוצא מכך, שאין כל מניעה להזכיר את שם האב בתפילה, ואין בכך משום פגיעה כלשהי בכבוד האב והאם.

ו. אזכור שם האב כאשר שמו הוא אבא

הדרך המקובלת בה פונה אדם לאביו, ללא הזכרת שמו, היא באמצעות המילה 'אבא'. מה קורה כאשר שם האב הוא אבא? האם יש לאסור את פניית הבן אליו תוך שימוש במילה 'אבא', כאשר אין כוונתו לשם האב אלא לפנייה המקובלת של בן אל אביו, או שמא יש לחשוש במקרה זה, לפחות למראית העין?

החיד"א¹⁸ כותב: "ואגב אומר, דאיש אשר שמו 'אבא' וכולי עלמא זה שמו אשר יקראוהו 'אבא' והוא ניכר לכל בשם זה – נראה דאסור לבנו לקרותו אבא, דאע"ג דאילו היה לו שם אחר – מותר לבן לקרותו אבא, ואדרבא – מכבדו וקורא אותו 'אבא' לשון חשיבות. אביו זה שהורגל שמו בפי הכל והכי קרו לי

16. מלכים א פרק ב פסוק לג.

17. שו"ת אגרות משה חלק יו"ד א סימן קלג.

18. ספר שם הגדולים, חלק גדולים, מערכת א אות א

אבא, נ"ל דאסור לו לקרוא לאביו אבא". הרב עובדיה יוסף¹⁹ נדרש לשאלה זאת, והוא דוחה את ראיותיו של החיד"א וקובע שמותר לבן לקרוא לאביו ששמו 'אבא' בתואר 'אבא'.

ז. אזכור שם ההורים ע"י אישה נשואה

חיובה של אישה נשואה בכבוד הוריה מצומצם מן החיוב הרגיל בכבוד אב ואם. הגמרא (קידושין ל ע"ב) אומרת: "אישה – אין לי אלא איש, אשה מנין? כשהוא אומר: 'תיראו' – הרי כאן שנים; א"כ, מה ת"ל איש? איש סיפק בידו לעשות, אשה אין סיפק בידה לעשות, מפני שרשות אחרים עליה". על סמך זאת פוסק הרמב"ם (הלכות ממרים ו, ו): "אחד האיש ואחד האשה חייבין במורא וכבוד, אלא שהאיש יש בידו לעשות והאשה אין בידה לעשות, שהרי רשות אחרים עליה. לפיכך אם נתגרשה או נתאלמנה – הרי שניהם שווים". הש"ך (יו"ד רמ, ט) כותב: "ונראה דאם אין בעלה מקפיד – חייבת בכל דבר שאפשר כמו האישה".

העולה מכך, שאף שבדברים המגבילים את יכולותיה לעשות לביתה – האשה פטורה מכיבוד הוריה, הרי הימנעות מקריאתם בשמותיהם אינה מפריעה לתפקודה כאם וכרעיה, ולכן אין מקום להתיר לה לקרוא להוריה בשמותיהם.

ח. אזכור שם החם

על הפסוק שאומר דוד לשאול: "וְאָבִי רָאָה גַם רָאָה אֶת כְּנָף מְעִילָךְ בְּיָדֵי כִי בְכַרְתִּי אֶת כְּנָף מְעִילָךְ וְלֹא הִרְגַתִּיךָ דַּע וּרְאָה כִּי אֵין בְּיָדֵי רַעָה וּפָשַׁע וְלֹא חֲטָאתִי לָךְ וְאִתָּה צָדָה אֶת נַפְשִׁי לְקַחְתָּהּ" (שמ"א כד, יא), אומר המדרש²⁰: "אמר ליה דוד: 'ואבי ראה גם ראה' – מכאן שחייב אדם בכבוד חמיו ככבוד אביו". וכן פוסק השולחן ערוך (יו"ד רמ, כד) שחייב אדם לכבד את חמיו.

היקף החיוב נדון ע"י הרב עובדיה יוסף²¹, העוסק בשאלה האם מצווה על האדם לכבד את חמיו, כדין כיבוד אב ממש, או אינו חייב אלא לקום מפניו ולהדרו.

19. שו"ת יביע אומר חלק ב יו"ד סימן טו.

20. ילקוט שמעוני שמ"א קלג, ודומה לו במכילתא דרשב"י יח, ו.

21. שו"ת יחוה דעת חלק ו סימן נא.

מסקנתו היא, אכן, שחייב אדם לכבד את חמיו בקימה והידור, כשמגיע לתוך ארבע אמותיו, כמו שמכבד לזקנים חשובים, אבל אינו חייב לכבדו ככבוד אביו. לאור זאת, נראה שאדם יכול לקרוא לחמיו וחמותו בשמותיהם.

ט. אזכור שם הסב

השאלה האם מותר לאדם לקרוא לסבו וסבתו בשמותיהם תלויה בשאלה האם הוא חייב בכבודם. הגמרא בסוטה (מט ע"א) אומרת:

רב אחא בר יעקב איטפל ביה ברב יעקב בר ברתיה. כי גדל, א"ל: אשקיין מיא, אמר לו: לאו בריך אנא. והיינו דאמרי אינשי: רבי רבי, בר ברתך אנא.

על המלים "בר ברתך אנא" אומר רש"י: "ואין עלי לכבדך כבן". דברי רש"י מותירים את הסוגייה של כיבוד סב לא מבוררת. מחד גיסא, ניתן ללמוד מהרישא של דברי רש"י שאין חובה לכבד כלל את סבו. מאידך גיסא, הסיפא של דבריו מרמזת שיתכן שיש חובה לכבדם אך לא באותה מידה בה חייבים לכבד את ההורים. שתי הדעות מופיעות בהגהת הרמ"א על השולחן ערוך²²: "יש אומרים דאין אדם חייב בכבוד אבי-אביו (מהרי"ק שורש ל). ואינו נראה לי, אלא דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי-אביו (וראיה ממדרש גבי ויזבח זבחים וגו')". אכן, מהרי"ק (שו"ת סימן ל), בדונו בשאלת הקדימויות בין אדם שאומר קדיש על אביו לבין אדם שאומר קדיש על סבו, כותב שלא מצינו בשום מקום שיתחייב אדם בכבוד סבו.

עם זאת, לאור דברי הרמ"א, ודאי שיש חובת דרך ארץ של נכד כלפי סבו וסבתו, ועוד – כיוון שהוריו חייבים בכבוד סבו וסבתו והוא חייב בכבוד הוריו, ראוי שהנכד לא יקרא להם בשמותיהם. נראה לענ"ד שפתרון יאה הוא בקריאה בשמותיהם בצירוף המילה 'סבא' או 'סבתא'.

22. יורה דעה סימן רמ סעיף כד.